

24. Pro licenzii' na medaparaturu // Visnyk NKOZ. – 1926. – №8 (12). – S.1.
25. Pro porjadok vidkryttja zavodiv ta laboratorij dlja vyroblyennja farmacevtychnyh preparativ // Visnyk NKOZ. – 1926. – №9 (13). – S.5–6.
26. Rubin Ja. G. Proshloe i nastojashee Ukrmedtorga / Ja. G. Rubin // Farmaceuticheskij vestnik. – 1928. – №12. – S.670.
27. Sostojanie aptechnogo dela v Poltavskom okruge (Po materialam obsledovanija Farminspektury NKZU 23–30 sentjabrja 1927 g.) // Farmaceuticheskij zhurnal. – 1928. – №1–2. – S.71.
28. Spisok predmetov lechebno–sanitarnogo i gigienicheskogo znachenija i predmetov medicinskogo oborudovanija, na torovlju koimi rasprostranjaetsja dejstvie zakona ot 1 sentjabrja 1925 g. // Visnyk NKOZ. – 1926. – №10 (14). – S.6–7.
29. U Kolegii' Narkomzdorov'ja USRR // Visnyk NKOZ. – 1926. – №2 (6). – S.9.
30. U kolegii' Narkomzdorov'ja // Visnyk NKOZ. – 1926. – №10 (14). – S.9.
31. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshyh organiv vlady ta upravljannja Ukrainy. – F.166. – Op.1. – Spr.1111.
32. Tam samo. – F.166. – Op.1. – Spr.1113.
33. Tam samo. – F.166. – Op.2. – Spr.412.
34. Tam samo. – F.166. – Op.2. – Spr.415.
35. Tam samo. – F.166. – Op.2. – Spr.1533.
36. Tam samo. – F.166. – Op.4. – Spr.525.
37. Tam samo. – F.342. – Op.1. – Spr.19.
38. Tam samo. – F.342. – Op.1. – Spr.31.
39. Tam samo. – F.342. – Op.1. – Spr.34.
40. Tam samo. – F.342. – Op.1. – Spr.495.
41. Tam samo. – F.342. – Op.1. – Spr.1010.
42. Tam samo. – F.342. – Op.1. – Spr.1569.
43. Tam samo. – F.342. – Op.2. – Spr.887.
44. Tam samo. – F.342. – Op.2. – Spr.1251.
45. Shass E. Ju. Import farmacevtycheskih tovarov / E. Ju. Shass // Farmaceuticheskij zhurnal. – 1928. – №3. – S.13.
46. Shvarcman G. B. Edinaja apteka / G. B. Shvarcman // Farmaceuticheskij zhurnal. – 1928. – №4. – S.160–161.
47. Jaroslav M. I. Nuzhno li Ukraine svoje himiko–farmaceuticheskoe proizvodstvo / M. I. Jaroslav // Farmaceuticheskij zhurnal. – 1928. – №1–2. – S.20–21.

Adamska I. G., PhD of history, research fellow, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), iryna.adamska@gmail.com

The Soviet policy towards pharmacy services in Ukrainian SSR in the 1920s

One of the most important indicator of the effectiveness of the health care system was the level of its supply with medicaments and medical equipment. The article reveals main characteristics of the supply of the health facilities and pharmacies with medicaments, medical equipment, and disinfectants in the 1920s. Also reforms of the pharmaceutical education alongside with the issue of management of this branch and methods of improvement of internal work organisation in pharmacies during the New Economic Policy's period have been investigated.

The author argues that provision of medicaments and equipment in the Ukrainian SSR depended, from the initial years of the Soviet power, on the Russian Soviet Federative Socialist Republic and, subsequently, on the central authorities of the USSR. The development of the pharmaceutical branch in these conditions encountered many difficulties that authorities tried to overcome through reorganization of its management and better coordination of individual institutions. Efficiency of pharmacies' work varied, depended on the type of business entity. The network of pharmacies developed throughout the 1920s, and their work improved, but gradual resignation from NEP policy hampered further development of this branch, contrary to the situation in the 1920s.

Keywords: Ukrainian SSR, 1920s, Soviet policy, health care, pharmacy service.

Адамская И. Г., кандидат исторических наук, младший научный сотрудник исторического факультета, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), iryna.adamska@gmail.com

Советская политика по вопросам фармацевтического обеспечения населения УССР в 1920-х гг.

Весомым показателем развития системы здравоохранения УССР был уровень ее обеспечения медикаментами и оборудованием. В статье раскрываются особенности налаживания поставок в учреждения здравоохранения и аптеки медикаментов, приборов, дезинфицирующих средств, медицинского оборудования в 1920-х гг., процесс реформирования фармацевтического образования и управления отраслью, методы налаживания работы аптек в период нэпа.

Установлено, что обеспечение УССР медикаментами и оборудованием с первых лет существования советской власти зависело от РСФСР, а позже центральных органов СССР. Развитие отрасли пытались улучшить путем реорганизации управления и координации деятельности учреждений. Для улучшения функционирования аптечной сети и развития химико–фармацевтической промышленности советская власть осуществила реформирование фармацевтического образования. Эффективность деятельности аптек отличалась в зависимости от хозяйственной формы заведения. К концу 1920-х гг. сеть аптек расширялась и налаживалась их работа, но свертывание нэпа не способствовало дальнейшему развитию сферы, которое намечалось в 1920-х гг.

Ключевые слова: Украинская ССР, 1920-е годы, советская политика, здравоохранение, фармацевтическое обеспечение.

* * *

УДК 94(477)–054.72«1920/1945»

Лісова К. С.,

кандидат історичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Київський університет права НАН України (Україна, Київ), Lisova.k@mail.ru

ЦЕНТРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ В ЕМІГРАЦІЇ (1920–1945 РР.)

З'ясовано процес налагодження науково–дослідницької діяльності в галузі історичної науки українською науковою еміграцією (1920–1945-х рр.). Розкрито роль емігрантських наукових установ, вищих навчальних закладів і товариств у справі дослідження історії державності України.

Ключові слова: державність, дослідження, наукові центри, історики–емігранти, українська наукова еміграція, українські наукові установи.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. основними центрами зосередження української наукової еміграції в Європі стали Відень, Прага, Берлін, Варшава та частково Париж. Саме в цих містах були засновані навчальні заклади, наукові установи, товариства й асоціації, в яких українські вчені змогли продовжити свої наукові дослідження.

Для більшої частини дослідників предметом пильного студіювання стала історична ретроспектива витоків української державності, на основі чого обґрунтовувалася невід'ємність прав українського народу на власну державу в новітній період. Учені–емігранти намагалися підійти до основних передумов розвитку і причин занепаду української державності, довести всьому світові, що Україна має давні традиції державотворення.

Умови праці вчених–істориків далеко не завжди були сприятливими. Відсутність матеріальних ресурсів, відірваність від українських наукових джерел, певні політичні суперечності були серйозною перешкодою в розвитку їхнього наукового потенціалу. Водночас вони були вільні у виборі тем і методів дослідження, мали можливість обстоювати свої наукові теорії і позиції, не були змушені працювати на явно хибних засадах. Творчій праці вчених сприяла близькість до європейських наукових осередків і вчених та співробітництво з ними.

Загальний стан вивчення обраної теми свідчить про відсутність цілісних наукових праць присвячених безпосередньо цій проблемі. Наявний комплекс історіографічного матеріалу з цієї тематики можна розділити на два напрямки. Перший представлений діаспорними дослідженнями. На особливу увагу заслуговують праці С. Наріжного, О. Оглоблина, Б. Крупницького та Н. Полонської–Василенко [2; 9; 10; 11]. Другий напрям презентують дослідження, що проводились на території України. Зокрема це праці В. Потульніцького, В. Ульяновського, С. Віднянського та інших [1; 3; 4; 5; 6].

Мета даної статті – визначити місце і роль українських наукових установ в еміграції у справі дослідження історії державності України.

Хронологічно першим осередком наукової еміграції з України стала Австрія, а саме її столиця Відень, де у 1919 р. розпочав свою роботу Український соціологічний інститут (УСІ). Засновником наукової установи був відомий український історик М. Грушевський. Співробітниками інституту стали відомі вчені та політики, серед них В. Старосольський, Д. Антонович, М. Лозинський, І. Феценко–Чопівський, П. Христюк, М. Шаповал та ін. За проектом М. Грушевського, завданням УСІ стала дослідницька робота у сфері соціології та політології. Але невдовзі коло наукового інтересу співробітників інституту розширилось, особлива увага була звернена до проблеми історії державності України. На особливу увагу заслуговують праці М. Грушевського, П. Христюка та М. Лозинського, де була здійснена перша історіографічна оцінка революційних подій (1917–1921 рр.) [5, с. 49].

На початку 1920–х рр. найбільшим центром української історичної науки за кордоном стала Чехословаччина. У Празі були сконцентровані найкращі сили українських учених–емігрантів, яким уряд Чехословацької республіки не лише надав фінансову та правову допомогу, а й зобов'язався не чинити проти них жодних політичних чи ідеологічних обмежень. У цей період українською науковою еміграцією у Празі було створено ряд установ, товариств та архівно–музейних осередків, що зробили певний внесок у дослідження традицій українського державотворення. Серед них – Український вільний університет (УВУ), Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ), Українське історично–філологічне товариство (УІФТ) та ін.

Найбільших успіхів у дослідженні питань історії державності України досягнув Український вільний університет. У столиці Чехословаччини УВУ згуртував велику кількість українських учених–істориків та правознавців (Д. Дорошенко, Д. Антонович, В. Біднов, К. Лоський, Ф. Слюсаренко, І. Огієнко, В. Старосольський, О. Лотоцький, В. Щербаківський, О. Шульгін, Ф. Щербина, С. Наріжний, Р. Лашенко, А. Яковлів, П. Феденко, О. Гайманівський та інші). Дослідження історії державності України розгорнулися на обох факультетах університету – філософському і права та політичних наук. Особливо плідно в цьому напрямку працювали співробітники кафедри історії України та кафедри історії українського права [1, с. 71]. Український вільний університет протягом свого існування в Чехословаччині видав чотири томи «Наукових збірників», в яких учені–емігранти мали можливість представити свої наукові здобутки.

Крім УВУ, в Празі провадив свою науково–дослідницьку роботу Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ). Дослідження української історії в УВПІ здійснювалися в основному на історично–літературному відділі, а саме при його кафедрі історії України. Професорами та доцентами цієї кафедри були розроблені та читались студентам курси «Історія України», «Український історичний етнос», (доц. П. Феденко); «Історія Східної Галичини», «Історія козачини», «Українська історіографія» (проф. Д. Дорошенко); «Українська археологія» (проф. В. Щербаківський); «Етнологія» (доц. М. Дольницький) [8, с. 120].

Окрім викладацької роботи, співробітники інституту проводили широку науково–видавничу діяльність. Видання наукових праць при УВПІ було покладено на створене в 1924 р. видавниче товариство «Сіач», яке видало 44 книги. Окремо видавалися збірники праць УВПІ за загальною редакцією В. Сімовича. «Праць ...» УВПІ вийшло всього два томи. Особливе місце в збірниках було відведено розвідкам з історії державності України періоду XVII ст. Серед них: «Гетьманство Івана Виговського», «Прийняття московських посланців в Українській державі XVII в.» (С. Наріжний); «3 дипломатичної діяльності Данила Грека», «Політичні плани Я. Коменського та Україна» (П. Феденко) та інші.

Активну науково–дослідну роботу в галузі історії України та її державності здійснювало Українське історично–філологічне товариство, засноване в Празі 1923 р. Дійсними членами товариства були майже всі відомі історики українського зарубіжжя: Д. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, В. Липинський, В. Щербаківський, С. Наріжний, Р. Лашенко, Ф. Щербина, І. Лоський, С. Шелухін [9, с. 4]. Діяльність товариства зосереджувалася, передусім, на проведенні наукових засідань.

Незважаючи на скрутне фінансове становище, УІФТ розгорнуло значну видавничу діяльність. У каталозі видань товариства в 1941 р. було зафіксовано 65 назв. Серед них слід насамперед назвати «Праці Українського Історично–філологічного товариства в Празі», в яких друкувалися найкращі доповіді й дослідження його членів. Збірники містили розвідки з української історії М. Антоновича, Д. Дорошенка, Б. Крупницького, В. Щербаківського, С. Наріжного та ін.

Українське історично–філологічне товариство відіграло важливу роль у розробці малодосліджених проблем української історії та історіографії. За кількістю засідань і прочитаних на них доповідей та їх регулярністю УІФТ протягом двадцяти двох років свого існування у Празі не мало рівних серед подібних наукових організацій як в українських землях, так і за їх межами.

У Німеччині дослідження історії державності України проводились під егідою Українського наукового інституту в Берліні (УНІ–Б) [8, с. 123]. Найактивнішою в інституті була кафедра української державності, де головували В. Липинський (до 1927 р.) та Д. Дорошенко (до 1931 р.). Крім звичайних співробітників кафедри та асистентів, зокрема В. Липинського, Д. Дорошенка, Д. Оляччина, Б. Крупницького, І. Лоського, В. Кучабського, М. Антоновича, її надзвичайними членами були обрані професори С. Томашівський, І. Крип'якевич, І. Кривецький, які мешкали у Львові, та В. Щербаківський, В. Старосольський, В. Біднов, які на той час перебували у Празі.

Важливою складовою у роботі українського інституту в Берліні була видавнича діяльність. Починаючи з 1933 р. інститут видавав свій періодичний орган – «Вісти». Вони виходили українською мовою до осені 1940 р., інформуючи читачів про наукову роботу співробітників Інституту, про налагодження контактів із науковими колами Німеччини та інших європейських країн. У виданні друкувалися звіти про діяльність УНІ–Б та українознавчі публікації, які можна згрупувати тематично (історичні, географічні, етнографічні та економічні). Статті, як правило, являли собою видруки скорочених чи

повних рефератів, доповідей співробітників інституту. Дуже інформативними і цікавими були статті на історичну тематику, зокрема Б. Крупницького – «Шведи і населення України в 1708–1709 рр.», «Гетьман Мазепа в шведській історіографії», «Професор Василь Біднов як історик»; М. Антоновича – «Сучасний стан Норманської теорії»; І. Мірчука – «Основи Українського світогляду», «Карпатська Україна в Середньовіччі».

Іншим важливим закордонним українським дослідницьким центром була Варшава, де у 1930 р. розпочав свою роботу Український науковий інститут (УНІ-В) [6, с. 358]. Його створення при польському міністерстві освіти було ініційовано урядом УНР в екзилі при підтримці польської політичної та наукової еліти. Безпосереднім засновником інституту став відомий український вчений О. Лотоцький.

Найбільших здобутків УНІ-В досягнув у галузі науково-видавничої роботи. В цьому відношенні з ним не могла зрівнятися жодна інша наукова українська установа 1930-х років. За дев'ять років інститут видав п'ятдесят чотири томи цінних наукових «Праць» (науковий орган УНІ-В). На особливу увагу заслуговують видані при УНІ-В праці, присвячені періоду Козацько-гетьманської держави. Згідно з виробленою програмою роботи інституту, починаючи з 1930 р. проводилися дослідження життя і діяльності відомих українських гетьманів – Івана Мазепи та Пилипа Орлика. Вагомий внесок у цю справу зробили Б. Крупницький, Я. Токаржевський-Карашевич, Д. Дорошенко, В. Біднов, О. Лотоцький, В. Січинський, О. Пріцак, М. Андрусак, Р. Смаль-Стоцький.

Крім Українського наукового інституту в Польщі, активно діяло Українське воєнно-історичне товариство (УВІТ) [7, с. 111], яке зуміло започаткувати в еміграції дослідження військової історії України і залишило з цієї тематики величезну історіографічну спадщину.

На жаль, у міжвоєнний період у Франції не було створено українських інституцій, таких як у Чехословаччині, Німеччині, Польщі. Однак популяризації української історії у Франції значною мірою сприяли Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі та наукова і видавнича діяльність українських істориків-емігрантів – О. Шульгина, В. Прокоповича та І. Боршака.

Отже, в міжвоєнний період в Європі було створено цілий ряд українських наукових закладів, які згуртували до наукової роботи вчених в еміграції. На особливу увагу заслуговують – Український соціологічний інститут у Відні, Український вільний університет та Українське історично-філологічне товариство у Празі, українські наукові інститути в Берліні та Варшаві. Діяльність цих установ забезпечила збереження і примноження національних традицій української історіографії у протистоянні офіційній радянській історичній думці, з якої вихолощувалося все, що засвідчувало її самобутність, насамперед національний зміст. Особлива увага в наукових закладах була спрямована на вивчення історії державності України. Для дослідження цієї проблеми вченими-емігрантами були залучені матеріали іноземних архівів, більшість з яких вперше потрапляли до наукового обігу. У важких умовах еміграції українські закордонні установи налагодили широку видавничу діяльність. Протягом 20–40-х років ХХ ст. зі стін УВУ, УВПІ ім. Драгоманова, УНІ-Б, УНІ-В вийшло ціле покоління молодих учених-істориків та правознавців, які активно репрезентували українську історичну науку в світі.

Список використаних джерел

1. Віднянський С. Заснування і діяльність Українського Вільного Університету – першої української високої школи за кордоном (1921–1945 рр.) / С. Віднянський // Український історичний журнал. – 1993. – №11–12. – С.68–80.
2. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 / О. Оглоблин; пер. з англ. І. Верба. – К., 2003. – 252 с.
3. Потульницький В. А. Історія української політології. (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
4. Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819–1991): навч. посібник / В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
5. Потульницький В. А. Наукова діяльність М. С. Грушевського в еміграції (1919–1924 рр.) / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 1992. – №2. – С.48–58.
6. Потульницький В. А. Український науковий інститут у Варшаві (1930–1939) / В. А. Потульницький // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип.3–4. – Т.6–7. – С.356–369.
7. Кисіль З. Р. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939) / З. Р. Кисіль // Український історичний журнал. – 2001. – №2. – С.100–112.
8. Крисков А. А. Українські наукові заклади в Європі в період між двома Світовими війнами / А. А. Крисков // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С.114–125.
9. Наріжний С. 15 літ діяльності Українського Історико-філологічного товариства в Празі (1923–1938) / Симон Наріжний. – Прага, 1940. – 16 с.
10. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага: Друкарня «Knihtisk», 1942. – 373 с.
11. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939: «матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої» / Симон Наріжний. – К.: Вид-во Олени Теліги, 1999. – 272 с.

References

1. Vidnianskyi S. Zasnuvannia i diialnist Ukrainkoho Vilnoho Universytetu – pershoi ukrainkoi vysokoi shkoly za kordonom (1921–1945 rr.) / S. Vidnianskyi // Ukrainkyi istorychnyi zhurnal. – 1993. – №11–12. – S.68–80.
2. Ohloblyn O. Ukrainska istoriografiiia 1917–1956 / O. Ohloblyn; per. z anhl. I. Verba. – K., 2003. – 252 s.
3. Potulnytskyi V. A. Istoriiia ukrainskoi politolohii. (Kontseptsii derzhavnosti v ukrainskii zarubizhniii istoryko–politychnii nauksii) / V. Potulnytskyi. – K.: Lybid, 1992. – 232 s.
4. Potulnytskyi V. A. Narysy z ukrainskoi politolohii (1819–1991): navch. posibnyk / V. Potulnytskyi. – K.: Lybid, 1994. – 320 s.
5. Potulnytskyi V. A. Naukova diialnist M. S. Hrushevskoho v emihratsii (1919–1924 rr.) / V. A. Potulnytskyi // Ukrainkyi istorychnyi zhurnal. – 1992. – №2. – S.48–58.
6. Potulnytskyi V. A. Ukrainkyi naukovyi instytut u Varshavi (1930–1939) / V. A. Potulnytskyi // Ukrainkyi arkhieohrafichnyi shchorichnyk. – K., 1999. – Vyp.3–4. – T.6–7. – S.356–369.
7. Kysil Z. R. Ukrainke voienno–istorychne tovarystvo (1920–1939) / Z. R. Kysil // Ukrainkyi istorychnyi zhurnal. – 2001. – №2. – S.100–112.
8. Kryskov A. A. Ukrainki naukovi zaklady v Yevropi v period mizh dvoma Svitovymy viinamy / A. A. Kryskov // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu. – Kamianets–Podilskyi, 1996. – S.114–125.
9. Narizhnyi S. 15 lit diialnosti Ukrainkoho Istoryko–filolohichnoho tovarystva v Prazi (1923–1938) / Symon Narizhnyi. – Praha, 1940. – 16 s.
10. Narizhnyi S. Ukrainka emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy / Symon Narizhnyi. – Praha: Drukarnia «Knihtisk», 1942. – 373 s.
11. Narizhnyi S. Ukrainka emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939: «materialy, zibrani S. Narizhnyim do chastyny druhoi» / Symon Narizhnyi. – K.: Vyd–vo Oleny Telihi, 1999. – 272 s.

Lisova K. S., candidate of historical sciences, head of the department of theory and history of the state and law, University of Kiev right NAS (Ukraine, Kyiv) Lisova.k@mail.ru

Centers of research of history the state system of Ukraine are in emigration (1920–1945)

In this article the process of adjusting of scientifically–research activity is found out in area of historical science by Ukrainian scientific emigration (1920–1945th).

The role of emigrant scientific establishments, higher educational establishments and societies is exposed on business research of history of the state system of Ukraine.

Keywords: state system, research, scientific centers, historians-emigrants, Ukrainian scientific emigration, Ukrainian scientific establishments.

Лисова К. С., кандидат исторических наук, заведующая кафедрой теории и истории государства и права, Киевский университет права НАН Украины (Украина, Киев), Lisova.k@mail.ru

Центри дослідження історії державності України в еміграції (1920–1945 гг.)

Выяснен процесс налаживания научно-исследовательской деятельности в области исторической науки украинской научной эмиграцией (1920–1945 гг.). Раскрыта роль эмигрантских научных учреждений, высших учебных заведений и обществ в деле исследования истории государственности Украины.

Ключевые слова: государственность, исследование, научные центры, историки-эмигранты, украинская научная эмиграция, украинские научные учреждения.

* * *

УДК 94(477):314.15:614«1920/1930»

Розовик О. Д.,

кандидат історичних наук, викладач кафедри україністики, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (Україна, Київ), Lesya1988@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ САНИТАРНО-МЕДИЧНИХ СЛУЖБ ДЛЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УСРР У 1920–1930–Х РОКАХ

Розкриваються заходи державних органів влади та громадських організацій республіки щодо створення санітарно-медичних закладів в нових місцях переселення українського населення у 1920–1930–х роках.

Ключові слова: переселення, нові населені пункти, медичні заклади, охорона здоров'я.

На початку 1920–х років в УСРР почало з'являтися безземельне і малоземельне селянство. Причин появи такого явища було декілька. Першою з них стало те, що в процесі національно-визвольної революції в Україні 1917–1921 рр. політичні сили лівого спектру домоглися ліквідації поміщицького, фабрично-заводського, купецького і церковного землеволодіння та розподілу цих земель серед селян. Але, внаслідок різних обставин, цей розподіл був проведений так, що у селах залишилося дуже мало вільних земель. Це призвело до того, що з появою молодих сімей, отриманих у революційні роки землі господарі змушені були розділяти між новоутвореними сім'ями. Ці наділи, переважно, були невеликими і не відповідали прожитковим нормам на душу населення.

Іншою причиною, яка породжувала малоземелля селян, стала значна міграція в республіку українського населення із захопленої Польщею Західної України, підрумунської Буковини і Бессарабії, а також з РСФРР. Їхали в УСРР на постійне мешкання з країн Центральної Європи та Балкан поляки, євреї, болгары, греки, німці, чехи та представники інших народностей. Чисельність прибулого в республіку такого населення становила десятки тисяч сімей. Селянам виділялися землі під поселення, а міське населення забезпечувалося роботою в містах або сільських виробничих кооперативах. Все це в комплексі й призвело до того, що вже на початку 1920–х років в Україні почало формуватися «аграрне перенаселення». Для вирішення цього питання, у березні 1921 р., за постановою РНК УСРР, у структурі Наркомату земельних справ УСРР було створено Надзвичайну переселенську комісію (НПК) з філіями в губерніях і повітах. У їх обов'язки входило вирішення завдання переселення безземельних і малоземельних селян в республіці та за її межі [1, арк. 26].

Спеціалісти цих комісій, провівши обстеження земельного забезпечення селян зони Полісся і лісостепу республіки, констатували, що на 1922–1923 рр. в Україні було 2,5 млн. безземельних селян, на 1925 р. їх чисельність зростає до 5,5–7 млн., а на 1930 р. їх кількість збільшиться до 11–12 млн. осіб (понад 2 млн. дворів) [2, арк. 5; арк. 16].

Аграрне перенаселення склалося в усіх губерніях названих зон: Чернігівський, Київський, Полтавський, Волинський, Подільський та в окремих повітах інших губерніях. У багатьох повітах названих губерній на душу населення припадало по 0,3–0,4 дес. землі, а на сім'ю в 5–7 осіб – 1–1,5 дес. орних угідь. У численних селах до 70% селян були на межі повного безземелля [3, арк. 3–3; арк. 401–402; арк. 23–24].

Тому, за рішенням керівництва республіки, вже у 1921–1922 рр. безземельне та малоземельне селянство розпочало переселення на вільні землі. Цей процес активно тривав до середини 1930–х років і проходив у двох напрямках: перший – на вільні землі півдня України; другий – у Всесоюзний колонізаційний фонд, тобто – Поволжя, Ставропольщину, Урал, Казахстан, Сибір, Забайкалля, Далекий Схід та в окремі інші райони СРСР. Це переселення проводилося як планово під державним контролем і матеріально технічною допомогою, так і самовільно. На практиці це означало, що за рішенням сільської громади або сільради, у той чи інший регіон, визначений під поселення, відправляли групу чоловіків – «ходоків». Вони вибирали собі під поселення територію, реєстрували їх у місцевих переселенських комісіях і переселялися на них цілими родинами, вулицями і, навіть, хуторами та селами. Самовільні переселенці (які в документах того часу називалися ще самовільною міграцією) робили це, переважно, за власний рахунок, без державної підтримки. В окремі роки таких переселенців було значно більше як планових.

Необхідно наголосити, що переселення було складним процесом. Його реалізація вимагала не тільки великих матеріальних витрат на переїзд з обжитих у нові місця мільйонів людей, а й на освоєння нових земель, будівництво тут житла, господарських, адміністративних приміщень, культурно-побутової сфери тощо. Серед цього великого комплексу завдань чи не найголовнішим постало питання налагодження належної системи охорони здоров'я переселенців та створення санітарно-медичних служб у нових місцях їх оселення.

Автор у даній праці не буде висвітлювати заходи Союзних і державних органів влади України щодо налагодження системи охорони здоров'я для переселенців у Всесоюзному колонізаційному фонді, а розгляне як ця проблема вирішувалася у межах УСРР.

Влітку 1921 р. РНК УСРР видав розпорядження Наркомзему республіки і НПК відшукати в незаселених районах південних губерній України землі для переселення на них безземельних селян. Таких угідь тут виявилось близько 1,5 млн. дес. Їх почали називати «республіканський колонізаційний фонд». З розрахунку виділення на одне господарство до 10 дес. угідь, на ці землі можна було переселити 150 тис. сімей [4, арк. 80, 81, 83]. До початку трагічних для України 1932–1933 рр. вільні землі на півдні республіки були заселені. Сюди з поліських і лісостепових округ планово переселилося 160 тис. сімей (1 млн. осіб). На південь республіки на постійне мешкання переїхали десятки тисяч сімей самовільних